

بررسی نقشمایه‌های گیاهی کاشیکاری معرق در گنبد آرامگاه تیموری تومان آقا در سمرقند

دکتر میترا شاطری

استادیار گروه باستان شناسی، دانشگاه شهرکرد

shateri.mitra@lit.sku.ac.ir

دکتر عباسعلی احمدی

استادیار گروه باستان شناسی، دانشگاه شهرکرد

مریم صالحی کیا

دانشجوی کارشناسی ارشد باستان شناسی، دانشگاه شهرکرد

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۴/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۶/۱۸)

چکیده

دوره تیموری، یکی از درخشان‌ترین ادوار هنر و معماری ایران اسلامی است. پشتیبانی فرمانروایان و صاحب منصبان تیموری، شرایطی مساعد برای توسعه هنرهای گوناگون به ویژه معماری فراهم آورد. بسیاری از پژوهشگران بر این باورند که مهم‌ترین مساعدت تیموریان به معماری، تزیینات کاشیکاری معرق است. سطوح گسترده‌ای از بناها با این تکنیک که اجرای آن مستلزم صرف وقت، هزینه و دقت فراوان می‌باشد، تزیین شده است. در هنر اسلامی، تزیین ابزاری جهت بیان باورها و اندیشه‌ها است و تنها جنبه زیبایی شناسانه ندارد. در تزیینات کاشیکاری معرق این دوره، نقشمایه‌های گیاهی، هندسی، کتیبه‌ای و در مواردی نادر نقشمایه‌های جانوری به کار رفته است. همسر تیمور، تومان آقا در سال ۸۰۸ ه. ق آرامگاه و مسجدی را به مجموعه شاه زنده سمرقند افزود. در آرامگاه تومان آقا، کاشیکاری معرق در قسمت ورودی و گنبد متمرکز شده و این تزیینات در قسمت گنبد، با مهارت و دقت بیشتری به اجرا در آمده است. نقشمایه‌های گیاهی نمادی از بهشت و فضای قدسی می‌باشند و با توجه به ماهیت تدفینی بنا، نقشمایه‌های اصلی هستند. در اجرای نقشمایه‌ها تکرار و تقارن لحاظ شده و رنگ زمینه، آبی است.

واژگان کلیدی: دوره تیموری، آرامگاه تومان آقا، کاشیکاری معرق.

مقدمه:

نقشمایه‌های گیاهی گنبد آرامگاه تومان آقا در مجموعه‌ی شاه زنده سمرقند مورد بررسی قرار گیرد.

معماری تیموری و ویژگی‌های آن :

معماری شکوهمند تیموری، نشان از واقعیاتی سیاسی دارد که مرکز ثقل آن دقیقاً در صفحه‌ی شمال شرقی ایران قرار دارد. از این رو است که مناطق خراسان و ماوراءالنهر به عنوان منبع نوآوری عمده در طراحی، همانند فنون ساختمانی و تزیین، جانشین مناطق شمال غرب و مرکز ایران گردید. با این همه ادامه‌ی اسلوب ایلخانی و آل مظفر آشکار است و بی تردید با مهاجرت داوطلبانه یا اجباری صنعتگران مناطق مرکزی و جنوب ایران به مراکز قدرت تیموری و این حقیقت که ویرانی ناشی از لشکرکشی‌های تیمور در این مناطق کم‌تر از نقاط دیگر بود، بی ارتباط نیست (هیلن براند، ۱۳۸۷، ص ۲۱۲).

پیرامون ویژگی‌های غالب معماری تیموری، در درجه‌ی نخست می‌توان به عظمت بناهای ساخته شده‌ی این عصر اشاره کرد. یکی از علل این ویژگی را می‌توان در این مسأله جستجو کرد که اغلب بناها به سفارش پادشاهان، شاهزادگان و صاحب منصبان تیموری ایجاد شده و مقیاس عظیم آن‌ها، به گونه‌ای با هدف القای عظمت و قدرت تیموریان بوده است. «ویژگی تأکید بر بزرگی و جلوه‌گری، در مرکز ایران به علتی معلوم _ به علت آن‌که مرکز ایران در عصر تیموری به نحوی غیر عادی موقعیتی کم اهمیت و درجه دوم یافته بود _ کم‌تر از بناهای ساخته شده در پایتخت‌های تیموری یعنی سمرقند و هرات نمود یافته است» (هیلن براند، ۱۳۸۷، ص ۶۹). طرح چهار

دوره‌ی تیموری، یکی از درخشان‌ترین ادوار هنر و معماری ایران اسلامی است. پشتیبانی فرمانروایان و صاحب منصبان تیموری از هنر، شرایطی مساعد و بستری مناسب برای بروز قریحه‌ی پویای هنرمندان فراهم آورد. بناهای معظم و پرشکوه تیموری که با گذشت اعصار و قرون هنوز پابرجا هستند، از توان و مهارت بالای هنرمندان و معماران آن عصر حکایت دارد. شهر سمرقند که پایتخت تیمور بوده است، شکوه خود را مدیون این فرمانروای جهانگشاست که با استناد به مدارک تاریخی، در خلال لشکرکشی‌های خونبار و ویرانگر خود، در هر شهر و دیار، هنرمندان برجسته را شناسایی کرده و آنان را به سمرقند گسیل داشته و در حیطه‌ی معماری و دیگر شاخه‌های هنری پشتیبانی می‌کرد. دیگر فرمانروایان و صاحب منصبان، سیاست هنری تیمور را دنبال کردند. از این رو شاهدیم که در سمرقند و دیگر شهرهای مهم، به فرمان این طبقه، بناهای پرشکوهی به ویژه در مجموعه‌ی شاه زنده ساخته شده است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های معماری تیموری، تزیینات کاشیکاری معرق است که علی‌رغم آن‌که اجرای آن، مستلزم صرف وقت، هزینه و دقت بسیار می‌باشد، سطوح گسترده‌ای از بناها را دربرگرفته است. تزیینات وابسته به معماری تنها با هدف زیبایی‌آفرینی به‌کار گرفته نشده‌اند بلکه ابزاری در جهت القای اندیشه‌ها و باورها می‌باشند. از این رو تزیینات جزو جدایی‌ناپذیر معماری اسلامی بوده و مطالعه و بررسی معماری اسلامی بدون توجه به تزیینات آن کاری بیهوده است. در این پژوهش تلاش می‌شود

برجستگی این چنین دست نیافته بود. سطوح سترگ، برای نخستین بار با روکش‌هایی که حاوی کاشیکاری لعابی و معرق بود، تزیین یافت (شراتو و گروبه، ۱۳۸۴، ص ۴۲).

کاشیکاری معرق در دوره‌ی تیموری:

معرق کاری عبارت است از قطعات بریده شده‌ی کاشی که از نقوش مختلف و از رنگ‌های متفاوت تراشیده و در کنار یکدیگر به شکل قطعه‌ای بزرگ درآمده تا زینت بخش بنا گردد (ماهرالنقش، ۱۳۹۲، ص ۵۰). چون در کاشیکاری معرق، از قطعات بسیار کوچک در جوار یکدیگر طرح بزرگ و شگرفی پدید می‌آید و نظر به اینکه این اجراء، زحمت و رنج فراوان دارد و در مواردی با دقت عمل بسیار همراه است، از این رو به وجه تسمیه‌ی عرق ریختن، به آن معرق گفته شده است (زمرشیدی، ۱۳۸۵، ص ۵).

هنر کاشی معرق در ایران از دوره‌ی ایلخانی به شکل اصولی رایج شد. این هنر در کنار گچبری‌های بدیع، پدیده‌ی بسیار زیبا و ارزشمندی برای نمای قسمتی از مسجدها، مقبره‌ها و سایر آثار بوده است. در این هنر از نقش گل و گیاه اسلیمی و نقش‌های بند گره و یا انواع خطوط استفاده می‌شد. نمونه‌ی بسیار ارزشمند هنر یاد شده را می‌توان در سردر مسجد جامع ورامین به زیبایی تمام دید (همان، ۶). دوره‌ی حاکمیت تیموریان را می‌توان دوره‌ی پرشکوه کاشیکاری معرق دانست. بناهای این عصر به صورت غالب با این نوع کاشی که اجرای آن پرهزینه و پرزحمت می‌باشد، آراسته شده‌اند. پیشرفت و

ایوانی در دوره‌ی تیموری، طرحی غالب بوده که پیش از این در دوره‌های سلجوقی و ایلخانی نیز رایج بوده است. این طرح در بناهای گوناگون تیموری به ویژه مساجد و مدارس به کارگرفته شده است.

گنبد‌ها عنصر اصلی بناهای تیموری هستند که غالباً دو پوسته و گاه نیز سه پوسته‌اند. در گنبد‌های دو پوسته، گنبد زیرین حجم داخلی را کاهش می‌دهد و گنبد فوقانی باعث افزایش زیبایی بنا می‌شود. اشکال آن‌ها نیز متفاوت است. گنبد بیرونی کشیده، کروی - مخروطی، نوک تیز، گاه پیازی شکل و به ندرت به شکل خیمه است. گنبد داخلی خوابیده و بیضوی است (پوگاجنکووا، ۱۳۸۷، ص ۴۱). گنبد سه گانه (سه پوش) نخستین بار در دوره‌ی تیموری ظاهر می‌شود و قدیمی‌ترین مورد آن در آرامگاه گوهرشاد هرات اتفاق افتاده است (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴، ص ۱۶۴). نحوه‌ی قرارگیری مناره‌ها در بناهای تیموری، دستخوش تغییرات بسیار شد. مناره‌ها به منظور حفظ تقارن و تأکید بر عمودیت بنا، غالباً در کنار سردر قرار گرفته و اغلب فراتر از آن می‌روند. این ویژگی یکی از ممیزات معماری تیموری از معماری ایلخانی که در آن مناره‌ها بر فراز سردر قرار می‌گرفته‌اند. «طاق زنی فیل پوش‌ها، مهم‌ترین نوآوری معماری تیموری به شمار می‌رود. به نظر می‌رسد از تجارب اولیه‌ی طاق زنی عرضی بر فضاهای مستطیل شکل، نشأت گرفته باشد» (بلر و بلوم، ۱۳۸۵، صص ۶۰-۵۸). مهم‌ترین کمک و مساعدت تیموریان در عالم معماری در تزیین ساختمان‌ها بود. عنصر تزیینی معماری اسلامی گرچه از نظر زمانی به سنت ماقبل تیموری تعلق داشت، ولی هرگز به اهمیت و

پژوهشگران بررسی معماری اسلامی می‌بایست با بررسی تزیینات آن همراه باشد. زیرا تزیینات جزو جدایی‌ناپذیر معماری اسلامی بوده و به نوبه‌ی خود، سهمی بزرگ در ارتقای زیبایی و جلوه‌گری بناها ایفا کرده‌اند. در معماری اسلامی، تزیینات جنبه‌ی تزیینی صرف نداشته و هنرمندان مسلمان آگاهانه و با هدف بازتاب اندیشه‌ها و باورهای دینی از آن بهره گرفته‌اند. «تزیین در هنر اسلامی برای بیان فضای قدسی است. اطلاق تزیینی بودن به هنر اسلامی از سوی شرق شناسان به دلیل عدم درک رمزه‌های تصویری است و به غلط تزیین را به معنای آرایه‌ی فریبنده مطرح کرده‌اند. زینت که به عنوان یکی از پایه‌های تصویری هنر اسلامی ارزیابی شده است وسیله یا بیانی است برای شرافت بخشیدن به سطح، رنگ، آجر، گل، گچ و کاشی تا به افق‌های برتر اعتلا یابند و رنگ و هویت معنایی بیابند و معنوی و الوهی شوند» (رهنورد، ۱۳۷۸، صص ۷۸-۷۷).

زیبایی شناسی اسلامی به مسایلی چون فضای مثبت و منفی، اصل قرینگی، تجریدی و انتزاعی بودن، تناسب و تنوع ترکیب، توازن و وحدت تزیینات توجه خاصی دارد (مکی نژاد، ۱۳۸۹، ص ۱۰۱). در اغلب تزیینات کاشیکاری تیموری، ویژگی‌های نام برده به بهترین صورت اجرا شده است و این نشان از درک هنری و ذوق سرشار هنرمندان این عصر است. «ویژگی دیگر تزیین اسلامی که درباره‌ی معماری تیموری نیز صادق است، ضرورت تغییر شکل یک موتیف به شکل‌های کوچک‌تر تکراری یا تقسیماتی از آن است. اغلب این خصوصیت را ترس از خلأ نامیده‌اند؛ لیکن این اصطلاح گمراه کننده است، زیرا

توسعه‌ی کاشیکاری معرق در ایران بیش از همه مرهون تلاش‌های کاشیکاران و هنرمندان تیموری است که مهارت و حس زیبایی شناختی خود را در این بستر ابراز نموده‌اند. کاشی معرق به دلایل مختلف مورد توجه بوده است. مهم‌ترین مسأله در استفاده از آن، رنگ است. تنوع رنگ‌ها با چیدن قطعات کوچک کاشی در کنار یکدیگر حاصل می‌شود. با قطعات کاشی معرق می‌توان سطوح صاف، شکسته، منحنی‌دار و قوس‌ها از قبیل مقرنس‌ها، گنبدها و پشت بغل‌ها را با کاشی پوشاند. به دلیل آن‌که قطعات این نوع کاشی از کاشی‌های تک رنگ درست می‌شوند، لذا عملیات لعاب دهی آن آسان‌تر است و کیفیت پخت نیز بالاتر می‌رود. کاشی معرق به واسطه‌ی خلل و فرج پشتشان از استحکام خوبی برخوردارند (مکی نژاد، ۱۳۸۷، صص ۱۲۲-۱۲۱).

اهمیت تزیینات در معماری اسلامی و جایگاه ویژه‌ی آن در معماری تیموری:

هدف هنر اسلامی ساختن پیرامونی است که ضمن طبیعی بودن از کیفیت معنوی برخوردار باشد. هنر اسلامی همساز است با طبیعت دست نخورده و بکر، به ویژه همانند بیابانی است که آدمی را به تفکر وامی‌دارد. در واقع معماری اسلامی فضایی می‌سازد که هم در صورت و هم در معنا اسلامی باشد. فضایی که در آن اصول دینی و روحانی در ماده تجلی کند و به محیط روزمره‌ی انسان که اثری چنین عمیق بر گرایش‌های فکری و روحی او دارد، تأثیر بگذارد (آزادی‌ور، ۱۳۷۹، ص ۱۱۲). به باور بسیاری از

جزو آرایه‌های تزینی نقاشی ایران در آمد و در کتاب آرابی به نحوی گسترده استفاده شده و به تدریج در کنار اسلیمی و سایر اصول نقاشی ایران به کار رفت و بر اثر گذشت زمان، زیبایی و پختگی ویژه‌ای پیدا کرد. هنرمندان ایرانی از این نقوش بر روی آثار نساجی، نگاره‌ها، قالی‌ها ظروف سفالی و کاشی‌ها بهره گرفته‌اند (آژند، ۱۳۸۸، ص ۲۹).

نقشمایه‌های کاشیکاری معرق در گنبد آرامگاه تومان آقا در سمرقند:

در دوره تیموری، صاحب منصبان و درباریان در زمینه‌ی ساخت بناهای گوناگون به ویژه بناهای مذهبی، نقشی پررنگ داشته‌اند. یکی از افراد این طبقه که از وی در مجموعه‌ی شاه زنده سمرقند، مسجد و آرامگاهی به یادگار مانده است، تومان آقا است که به دستور وی این بناها در حدود سال ۸۰۸ ه.ق به مجموعه افزوده شده است. «شاه زنده مجموعه‌ای از آرامگاه‌هایی است که چکیده‌ی فرآیند تحولات معماری و تزینات آن در آسیای میانه در قرون هشتم و نهم هجری قمری هستند. این مجموعه که در افراسیاب و در مجاورت سمرقند قرون وسطایی قرار دارد، در نزدیکی گوری شکل گرفت که گمان می‌رود از آن قثم بن عباس باشد» (پوگاچنکووا، ۱۳۸۸، ص ۱۳۳). آرامگاه‌های شاه زنده بیش‌تر شامل ساختمان‌های تک اتاقی با ورودی حتمی بودند که نمای اصلی را تشکیل می‌دادند و یک گنبد که بالای آن، یک گنبد خارجی تزینی روی یک سنگ ستون قرار دارد. هرچه آرامگاه جدیدتر ساخته شده باشد، قسمت‌های تزینی بالای

هدف هنرمند را مشخص نمی‌سازد. لذا بهتر است تصور کنیم انگیزه‌ی هنرمند، نشان دادن عمق و حرکت در یک دنیای دو بعدی است» (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴، ص ۱۷۲).

نقشمایه‌های گیاهی در تزینات کاشیکاری معرق بناهای تیموری:

نقشمایه‌های گیاهی در هنر اسلامی جایگاهی والا دارند. هنرمندان مسلمان از دیرباز با الهام از طبیعت و به صورت هنرمندانه و با هدف تداعی کردن بهشت از این نقشمایه‌ها بهره گرفته‌اند، اما همواره نقشمایه‌های گیاهی به صورت مجرد و انتزاعی نمایش داده شده‌اند. به طور کلی این دسته از نقشمایه‌ها، اسلیمی و ختایی را شامل می‌شود. «اسلیمی طرحی بر اساس شاخ و برگ است که به طور خارق العاده در هم تنیده شده است. ظاهراً از کاربرد تزینی برگ کنگری و پیچک‌های تاک در منطقه‌ی شرقی مدیترانه، پیش از ورود اسلام تکامل یافته است. سرانجام اسلیمی‌ها انتزاعی‌تر و غیر طبیعی‌تر شدند (ایروین، ۱۳۸۹، ص ۲۸۰). مفهوم اسلیمی را حرکت معنوی و از خود به خدا رسیدن دانسته‌اند. «ختایی طرح ظریف و نازکی از نقوش پیچ در پیچ گل و بوته است و مشخصه‌هایی دارد که آن را از نقوش اسلیمی متمایز می‌سازد. به این صورت که اسلیمی دارای طرحی درشت‌تر و قوی‌تر از ختایی است. به عبارتی نقش درخت و بوته و ختایی نموداری از شاخه و ساقه‌ی درخت یا بوته با گل و برگ و غنچه است» (ساریخانی و کارگر، ۱۳۹۰، ص ۸۵). نقوش یا نقشمایه‌ی ختایی از سده هفتم هجری

قاعده‌ی گنبد، بالا می‌روند (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴، ص ۳۳۲). آرامگاه تومان آقا با تکنیک‌های مختلفی از قبیل آجرکاری، گچبری، نقاشی و کاشیکاری معرق آراسته شده است. «تمام قسمت‌های مسجد و آرامگاه، طاق نماها، زیر گنبد و پیش آمدگی‌های طاق همگی با مقرنس گچی پر شده است. مقرنس‌های گچی آرامگاه تماما با نقاشی‌های آبی و قرمز پوشیده شده‌اند. صفحات بالای درگاه‌های ورودی شمال و جنوب دهلیز نیز از نوع آجر معرق است (همان، ۳۳۳). در این بنا همانند اغلب بناهای تیموری، تزیینات کاشیکاری معرق، از لحاظ کیفی و کمی در جایگاه نخست قرار می‌گیرد و سطوح گسترده‌ی بنا به ویژه ورودی و ساقه گنبد با این تکنیک تزیین شده است.» گنبد احتمالا بر روی فیل پوش‌های تیرچوبی که با دیوارها تشکیل یک هشت گوش می‌دهد قرار داشته است. نیمرخ گنبد، تخم مرغی بلند و باشکوه است. گنبد خارجی نیز تا حدی پیاپی شکل است که راس آن مخروطی است. گریو استوانه‌ای شکل بلند، گنبد را حمل می‌کند (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴، ص ۳۳۵). تزیینات کاشیکاری معرق در قسمت گنبد، جلوه‌ای خاص به بنا بخشیده است و با دقت و مهارت بالایی اجرا شده است. کاشیکاری معرق در قسمت گریو گنبد با نقشمایه‌های گیاهی متنوعی تزیین شده است و در اجرای آن مهارت و دقت فراوانی به کار برده شده است. در این بخش کتیبه‌ای از جنس کاشی معرق نصب شده بوده که در گذر زمان بخش اعظمی از آن فرو ریخته است. در جدول زیر، نقشمایه‌های گیاهی گنبد این آرامگاه، به تفکیک آورده شده است.

آن‌ها بیشتر و ظریف‌تر شده‌اند (شلمنیزکی، ۱۳۸۸، صص ۲۷۷-۲۷۶). تومان آقا در سال ۸۰۸ ه.ق با تیمور ازدواج کرد. پس از مرگ تیمور؛ خلیل سلطان، همسران تیمور را به ازدواج اشراف زادگان محلی در آورد. تومان آقا با شیخ نورالدین ازدواج کرد و پس از قتل همسرش به هرات آمد و شهر کوشان به عنوان سیورقال به وی داده شد. در این زمان در شهر و پیرامون آن، مدرسه، خانقاه و رباطی ساخته شد (Okane, 1979). (101) آرامگاه و مسجد در انتهای شمال غربی دهلیز در مقابل مجموعه‌ی قثم بن عباس قرار گرفته و توسط یک چهار طاقی که پایه‌های آن، روی دو طرف دهلیز نهاده شده به آن اتصال یافته است (ویلبر و گلمبک، ۱۳۷۴، ص ۳۳۱). مسجد به شکل شبستان مستطیلی است. عرض بنا ۹/۵ متر، طول آن ۱۵ متر و ارتفاع آن، ۸/۸ متر است (پوگاچنکووا، ۱۳۸۷، ص ۱۴۰). این بنا از سوی برخی از پژوهشگران، خانقاه معرفی شده است اما صحت آن مورد بررسی قرار نگرفته است. در قسمت‌های مختلف بنا به ویژه در محراب و ورودی، تزیینات کاشیکاری معرق به کار برده شده است. کتیبه‌ای که در قسمت فوقانی ورودی نصب شده، مومنان را به نماز دعوت می‌کند: «قال نبی الله رحمه الله علیه عجلوا بالصلاه قبل الفوت الوقت عجلوا بالتوبه قبل الموت». از طریق یک پیش طاق بلند و باریک که جرزهای آن دارای اتاق‌های کوچکی است، وارد آرامگاه می‌شوند. داخل بنا مربع شکل است (هر ضلع ۳/۶۷ متر) با طاق نماهای کم عمق در سمت شمال و جنوب و شرق و یک طاق نمای عمیق در غرب. طاق نماها تقریباً تا ارتفاع

بررسی نقشمایه‌های گیاهی کاشیکاری معرق در.....

نتیجه گیری:

تزیینات کاشیکاری معرق را می‌توان یکی از خصوصیات بارز و یکی از دستاوردهای معماری تیموری به‌شمار آورد. اجرای این تکنیک دشوار و وقت گیر که سطوح گسترده‌ای از بناها با آن تزیین شده است، حاکی از توانایی و مهارت هنرمندان آن عصر است. در آرامگاه تومان آقا از تکنیک‌های تزیینی گوناگون چون نقاشی، گچبری، آجرکاری و کاشیکاری معرق استفاده شده است. تزیینات کاشیکاری معرق در قسمت ورودی و گنبد جلوه و زیبایی خاصی دارند. نقشمایه‌های گیاهی در قسمت گنبد بنا، به صورت متقارن و به تکرار اجرا شده‌اند و متنوع هستند. در قسمت گریو کتیبه‌ای از کاشی معرق قرار گرفته بوده است که در زمینه‌ای پوشیده از اسلیمی اجرا شده و متاسفانه قسمت اعظمی از این قسمت در گذر زمان فرو ریخته است. با توجه به ماهیت تدفینی بنا، نقشمایه های گیاهی گنبد به صورت آگاهانه و با هدف تداعی کردن فضای قدسی و بهشت به کار برده شده است.

منابع:

- آزادی‌ور ه، ۱۳۸۹، بدیهه سازی شیوه‌ی بیان هنری در ایران، موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان، تهران.
- آژندی، ۱۳۸۸، اصل ختایی در کتاب آرایبی ایران، فصلنامه تحلیلی - پژوهشی نگره، شماره ۱۰، ۲۹-۱۷.
- ایروین ر، ۱۳۸۹، ترجمه آزادفر ر، هنر اسلامی، سوره‌ی مهر، تهران.
- بلر ش و بلوم ج، ۱۳۸۵، ترجمه اشراقی ا، هنر اسلامی، سروش، تهران.

- پوگاچنکووا گ، ۱۳۸۷، ترجمه طبایی س.د، شاهکارهای معماری آسیای میانه سده چهاردهم و پانزدهم میلادی، فرهنگستان هنر، تهران.
- رهنورد ز، ۱۳۸۷، حکمت هنر اسلامی، سمت، تهران.

- زمرشیدی ح، ۱۳۸۵، دوره‌های شکل‌گیری کاشیکاری معرق در بناهای ایران، رشد آموزش هنر، شماره ۸، ۱۱-۴.

- شراتوا و گروبه ا، ۱۳۸۴، ترجمه آژندی، هنر ایلخانی و تیموری، مولی، تهران.

- شملنیزکی س، ۱۳۹۱، ترجمه قیطاسی ا، معماری اسلامی، سوره‌ی مهر، تهران.

- ماهرالنقش م، ۱۳۹۲، کاشی و کاربردهای آن، سمت، تهران.

- مکی نژاد م، ۱۳۸۷، تاریخ هنر ایران در دوره‌ی اسلامی: تزیینات اسلامی، سمت، تهران.

- هیلن براند ر، ۱۳۸۷، ترجمه طبایی س.د، جنبه‌های معماری تیموری در آسیای میانه، گلستان هنر، شماره ۱۴-۸۲-۶۵.

- -----، ۱۳۸۷، ترجمه اشراقی ا، هنر و معماری اسلامی، روزنه، تهران.

- ویلبر د، گلمبک ل، ۱۳۷۴، ترجمه افسرک و کیانی م.ی، معماری تیموری در ایران و توران، چاپ اول، سازمان میراث فرهنگی، تهران.

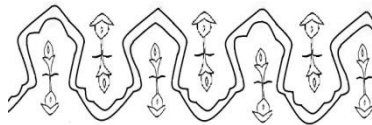

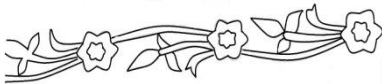

- ساریخانی م و کارگر م.ر، ۱۳۹۰، کتاب آرایبی در تمدن اسلامی ایران، چاپ اول، سمت، تهران.

Okane, B, 1979, Taybad, Turbat-i jum and Timurid Vaulting, Iran, pp 87-104. WWW.Archnet.org

تصویر ۱- گنبد آرامگاه تومان آقا در مجموعه‌ی شاه زند (www.arcnet.org)

جدول ۱- نقشمایه‌های گیاهی گنبد آرامگاه تومان آقا

رنگ غالب	محل قرارگیری	طرح ساده نقشمایه	نقشمایه در بنا
آبی	گریو گنبد		
آبی	گریو گنبد		
آبی	گریو گنبد		
آبی	حاشیه دیوار زیر گریو گنبد		

(منبع طرح‌ها: نگارنده)